

Nagy György

Széchenyi az erdélyi magyar szellemi életben a két háború között

„Az imádkozás ideje eltelt. És el az átkozódás ideje is. Az álmodozásnak is vége és a sírásnak is... Fölébredtünk. Látni akarunk tisztán. Szembe akarunk nézni az Élettel, tisztában akarunk lenni helyzetünkkel. Ösmerni akarjuk magunkat” — írták a méltán történelmi jelentőségűnek tekintett *Kiáltó Szó* című röpirat szerzői 1921-ben.¹ A Kós Károlytól fogalmazott komor mondatok a kisebbségi talpraállás és a közösségi megszerveződés követelményét valló, a közéleti nekigyürkőzés és a történelmi kárhozattal való szembeesülés parancsát elsőként föl vállaló polgári-plebejus erők és októbrista-demokrata értelmiségiek álláspontját fejezték ki. Az 1918—19-es nagy földcsuszamlás következményeivel való józan számvetés igénye s a kisebbséggé lett magyarság történelemformáló szándéka szövegeződött meg bennük. A közösségi-közéleti aktivizmus októbrista-polgári képviselői és a kisebbségi kibontakozás transzilvanista-demokrata szorgalmazói a „tisztán akarunk látni” igényét és a „tisztán kell látnunk” parancsát állították egykoron szembe az erdélyi magyarság soraiban eluralkodó kétségbeeséssel és rezignáltsággal. A „tisztánlátás” öntudata, a helyzet logikájából adódó gyakorlati teendők többé-kevésbé következetes végiggondolása határozta meg a rétegek közéleti-politikai kezdeményezéseit is. A „tisztánlátás” jegyében alapítottak lapokat és hívtak életre művelődési intézményeket, teremtettek úgyszólván a semmiből az erdélyi magyarság számára új közösségi létkereteket. A „tisztánlátás” eszméje vezérelte őket, midőn igyekeztek leszámolni a meddő felelősségi vádaskodásokkal és a világfájdalmas attitűdökkel, a sértettségérzés kóros állandósulásával és a bénító csüggetettséggel. A „tisztánlátás” posztulátumához igazodtak akkor is, amikor a kivándorlók tömegeinek láttán riadóztatni próbálták a közvéleményt és a közösségi lelkiismeretet, mondván, hogy „meg kell kötni az omladozó gátat, mert útját kell állani a veszedelmes áradatnak, amely életerőt csapol le a mi népünkől és elbírhatatlan terhet visz át a konszolidálódás nehézségeivel birkózó túlsó országnak a nyakába”². Nem kétséges, hogy a kisebbségi sorsba jutott erdélyi magyarság számára az 1918—19 utáni években a „tisztánlátás” volt az egyik legfőbb történelmi deziderátum: a közösségi megmaradás alapvető feltétele testesült meg benne.

A *Kiáltó Szó* megjelenése s a „tisztánlátás” követelményét gyakorlati tettekre váltó kisebbségi-közéleti szervezkedés megindulása után még másfél évtized sem telt el, amikor a nagy gazdasági világválság társadalmi-politikai feszültségekkel terhes légkörében ismét felhangzott az erdélyi magyar szellemi életben a programjellelű jelszó: „Tisztán akarunk látni!” 1933-ban László Dezső, az *Erdélyi Fialatok* egyik alapítója és szerkesztője, a korszak nemzedéki forrongásának hangadó egyénisége a közismert Ady-vers híres kulcssorát választotta frissen megjelent könyvecskéje címéül: *Akarom: tisztán lássatok*. A könyvecske alcíme így szólt: *Széchenyi István és a magyar jelen*. Nem a századelő Magyarországnál igéihez megértést kereső költő panaszos sóhaját akarta megidézni László Dezső, s a „legnagyobb magyar” eszmevilágát is inkább csak alapozásként használta egy új generációs cselekvésprogram megfogalmazásához. Széchenyire hivatkozott és vele

¹ Kós Károly—Zágoni István—Paál Árpád: *Kiáltó Szó. A magyarság útja. A politikai aktivitás rendszere*. É. n. 3. Hozzáférhető újabb kiadása: *Kőből, fából házat ... igékből várat (In memoriam Kós Károly 1883—1983)*. Bp. 1983. 91—92.

² *Alkomi*. (Vezércikk) Keleti Újság 1920. október 10.

érvelt, az ő tetteit és törekvéseit, közösségi erkölcsét és közéleti magatartását állította példaként az olvasó elé, de igazából a maga nemzedékének életérzését és aktivitáskészségét öntötte mondatokba. Lázadás feszített a szavaiban. „De egyszer már nekünk is élnünk kell. A halott gondolatokat el kell sepernünk, a halálosan megfertőzött magyar levegőt félre kell sodornunk, a halottak kezéből élő kezekbe kell az evezőket átvinnünk!” — írta könyvének felhívásszerű előszavában László Dezső³, s indulatosságos mondataiban ott lüktetett a harmincas évek elejének egész szellemi légköre, a korszak fiatal magyar értelmiségének minden gondja és zaklatottsága. Ott volt bennük egy nemzedék csalódottsága és meghasonlottsága, de ott volt az az általános közéleti atmoszféra és kollíziós társadalomlélektani állapot is, amely a romániai magyar kisebbséget a harmincas évek elején egészében jellemezte.

Mi sem áll távolabb tőlünk, mint az a szándék, hogy véletlenszerű stiláris konzonanciák, illetve megfogalmazásbeli egybecsengés alapján közvetlen összefüggést konstruáljunk vagy egyenlőségjelet tegyünk két történelmi helyzet vagy politikai-szellemi megnyilatkozás közé. Kisebbségi létviszonyok között a „tisztánlátás” kétségkívül a közösségi megmaradás egyik állandó feltételét jelenti, úgyszólván időtlen közéleti követelmény, majdhogynem metafizikai parancs testesül meg benne. De itt a „tisztán akarunk látni”, illetve a „tisztán kell látnunk” 1918—19 utáni deziderátumának a harmincas évek elején bekövetkező hangsúlyos visszatértét, nemzedéki lázadást is hordozó reinkarnációját csak annak az ellentmondásos helyzetalakulásnak a megvilágítása végett idéztük fel, amelynek folytán Széchenyi István eszmei öröksége a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi élet középpontjába került, s a hozzá való viszonyulás egy egész értelmiségi generáció alapkérdésévé vált.

A *Kiáltó Szó* erkölcsi viaskodásban fogant és felelősségtudatban született szép mondatainak, valamint a László Dezső-könyv Adytól kölcsönzött címének egybehangzása mögött valóra nem vált közösségi remények, elszalasztott közéleti lehetőségek, csalódások és megcsalattatások, végső fokon pedig az addigi kisebbségi magyar politika eredménytelensége húzódott meg. Se terünk, se lehetőségünk nincs itt arra, hogy a látszólag pusztán megfogalmazásbeli konzonancia háttérben található társadalmi-történelmi tartalmakat, egy évtized politikai ballépéseit és kisebbségi csatavesztéseit részletekbe menően áttekintsük. Csak megemlíteni tudjuk, de behatóan elemezni nem, hogy míg egyfelől a demokratikus-plebejus kibontakozásra alapozott kisebbségi közélet eszméjét zátonyra futtatta a konzervatív szűklátókörűség és a nemzetállami érdek, addig másfelől az arisztokratikus szalonpolitizálás, a kulisszák mögötti egyezkedések taktikája meddőnek bizonyult. Bár tudjuk, hogy citátumokkal nem lehet analíziseket helyettesíteni, itt kénytelenek vagyunk mégis ehhez a módszerhez folyamodni. Szentimrei Jenőt idézzük, aki 1933 karácsonyán az *Ellenzék* hasábjain ezt írta: „...Azt az utat, melyen idáig jutottunk, nem járhatjuk tovább. Sem gazdasági életben, sem politikában, sem irodalomban és művészetben, sem külső életünkben, sem odabenn a gondolkodásban. Új tartalom nélkül petyhüdtlen áll egész eddigvolt magatartásunk tömlője.”⁴ Szentimrei e megállapítása mellé, amelynek kiváltképpen komorrá tette a tónusát az a körülmény, hogy a Megváltó ünnepének áhítatában hangzott el, tegyük oda egy másik közéleti embernek a megállapítását is. Albrecht Dezső, a későbbi *Hitel*-csoportosulás vezéregyénisége más nemzedékhez tartozott, merőben más társadalmi szemléletet és kisebbségpolitikai

³ László Dezső: *Akarom: tisztán lássatok. Széchenyi István és a magyar jelen*. Kvár 1933. 8.

⁴ Szentimrei Jenő: *Kétségek karácsonya*. *Ellenzék* (a továbbiakban: E) 1933. december 24.

koncepciót képviselt, mint Szentimrei Jenő, ám mégis hozzá hasonlóan fogalmazott. Egyik 1933-ban megjelent tanulmányában így értékelte a húszas éveket: „Szinte fokról fokra kimutatható, hogyan sekélyesedett el közéletünk, hogyan távolodott napról napra [...] az élettől, annak lehetőségeitől és sürgető kötelességeitől, hogyan hatott jobban és jobban az önámítás mákonya, amíg oda nem jutottunk, hogy a morfinista hisztériás és beteg dühével utasítottunk el minden kijózanító és nagy feladatainkra ébresztő kritikát.”⁵

Bár az idézett megfogalmazásoknak igen kemény a hangvételük, csak részben tudják érzékeltetni, hogy a húszas-harmincas évek fordulóján az erdélyi magyarság életében mennyire megsűrűsödtek a gondok és megnöttek a feszültségek. Nagyon sokféle tényező — kontinentális és helyi jellegű egyaránt — belejátszott abba, hogy a társadalmi-közéleti indulatok roppant mértékben fölhevültek, s a művelődés világa is megkavarodott. Az 1929—33-as gazdasági válságból eredő szociális bajok s az általuk gerjesztett világnézeti ellentétek az erdélyi magyar kisebbséget is maguk alá teperték és végletesen megosztották. A román jobboldali erők országos előretörése, a politikai viszonyok növekvő eldurvulása és a kisebbségi elnyomás súlyosbodása a konzervatív-arisztokratikus közéleti modor addig is nyilvánvaló meddőségét különösen egyértelművé tette. Világossá vált, hogy történelmi remiszenciákra és szűk rétegérdekekre nem lehet tisztességes és hatékony kisebbségvédelmet építeni. Mindehhez egy sor más tényező is társult. Ez időben kezdte hitelét veszteni a transzilvanista ideológia, az a szellemi-közéleti krédó, amely a húszas években úgyszólván hegyeket mozgatott meg. Ekkor lépett színre az a nemzedék, amelyet az Erdélyi Helikon 1931 januárjában megjelentetett ifjúsági száma így jellemezett: „A háború borzalmas élménye legfeljebb a gyermekkor öntudatlanságában érte; amikor látni és tudni kezdett, ez a világ készen volt már.”⁶ A „vallani és vállalni „-vita 1929-es kirobbanása, a Pásztortűz szerkesztőségének 1930 és 1934 között végbement többszöri megváltozása, vagy Makkai Sándor 1931-ben kiadott *Magunk revíziója* című munkája egyaránt azt jelezte, hogy az erdélyi magyar kultúra fejlődése és a közügyi értékszemplélet alakulása válaszüihoz érkezett.

A közéleti indulatok felerősödésének és a szellemi-művelődési törekvések átrendeződésének, az addigi meggyőzések relativizálódásának és az addig járt politikai utak eltorlaszolódásának itt vázolt körülményei közepette, az új táborszerveződések és új frontalakások idején került előtérbe az erdélyi magyar kultúrában Széchenyi István alakja. Kisebbségünk történelmi tudatában jelen volt ugyan addig is, de csak úgy, ahogyan jelen volt a magyar történelem ezer esztendejének minden más nagysága. Most azonban az eleven szellemi élet középpontjába került, eszmei öröksége viszálykeltő és viszályoldó tényezővé vált, majd hogyanem lobogó lett a nevéből. A generációs igényeket hangoztató, de egyszersmind általános társadalmi-politikai reformköveteléseket is megfogalmazó fiatal nemzedék legaktívabb csoportjai avatták Széchenyit követendő példává. Alaki-formális megközelítésben, jelesül a Széchenyi-örökség ideológiai funkciókkal való felruházásának értelmében azt lehet mondani, hogy a „legnagyobb magyar” eszmevilága Erdélyben a harmincas évek első felében jutott olyanszerű szerephez, amilyent az anyaországban már 1919—20 óta betöltött.

Itt fejtegetésünkben rövid kitérőt kell tennünk, és legalább vázlatosan szólnunk kell arról a sajátos tartalmú Széchenyi-kultuszról, amely 1918—19 után a háborús összeomlás és a militáris fogantatású béke traumájában élő s a konszolidáció hallatlan nehézségeivel

⁵ Albrecht Dezső: *Kisebbségi reálpolitika*. Magyar Kisebbség (a továbbiakban: MK) XII(1933). 3—4. sz. 87.

⁶ Erdélyi Helikon (a továbbiakban: EH) IV(1931) 1. sz. 1.

küszködő Magyarországon alakult ki. Enélkül ugyanis nem érthetnők meg azokat az eszmetörténeti összefüggéseket sem, amelyek a *Hitel* írójának szellemi örökségét a harmincas évek elejétől kezdve az erdélyi magyar közéleti-kulturális küzdelmekben oly fontos szerephez juttatták.

Bonyolult társadalmi-társadalomlélektani és művelődési tényezők határozzák meg, hogy a nemzeti történelem kimagasló egyéniségei és nagy horderejű eseményei közül a tájékozódási és viszonyítási pontokat kereső utókor számára mikor ki vagy mi válik példaértékűvé. Ugyancsak sokféle körülménytől függ az is, hogy egy adott időszakban melyik társadalmi réteg, világnézeti csoportosulás vagy politikai érdektömörülés kinek a nevét írja zászlajára. Mert kiváltképpen a modern társadalmakban, ahol a szociális mező barázdáltsága s a politikai törekvések megosztottsága a szellemi értékmagatartás-rendszerek tekintetében ugyancsak tagoltsággal jár, maga a történelmi hagyomány is megosztott. Amit nemzeti hagyománynak szokás nevezni, az inkább csak a kanti értelemben vett transzcendentális tudatban s esetleg az iskolai tankönyvekben létezik, mert ténylegesen a társadalom különböző rétegei más-más hagyományokat vallanak a magukénak. A magyar história múltbéli szereplőihöz és történéseihez való társadalmi-közösségi viszonyulást is csaknem mindig nagyfokú megosztottság jellemezte, ámbar erről manapság nemigen szokás beszélni. A XVIII. század magyar nemességét ugyanúgy eltérő értékhorizontú csoportokra, illetve a történelmi múltat különbözőképpen megítélő táborokra tagolta a kuruc-labanc vagy a katolikus-protestáns ellentét, mint ahogyan a XIX. században is elűtő történelemlátást eredményezett a függetlenségek és az aulikusok szembenállása.

Az 1848–49-es forradalom bukásától kezdve, el egészen úgyszólván napjainkig, a magyar nemzeti történelemhez való viszonyulás tekintetében a társadalmi-közösségi értékszemponatok megosztottsága a leghatározottabban a Széchenyi-modell és a Kossuth-örökség vitájában nyilvánult meg. A nemzeti létehetőségek és a társadalomlélektani állapotok alakulásától függően a közösségi tudatban hol Kossuthnak, hol Széchenyinek a neve vált ragyogóbbá, de a különböző társadalmi csoportok és politikai érdektömörülések egyazon időszakon belül is eltérő hangsúlyokkal idézték a két jeles személyiséget. Nagyon hosszúra nyúlna dolgozatunk, ha ennek az immáron másfél százados szemléleti disputának akár csak a legfőbb mozzanatait ismertetni akarnók. Az eddig mondottaknak megfelelően itt csupán arról kívánunk röviden szólni, hogy az első világháborút követő években a történelmi tragédia hangulatában élő Magyarországon miként magasodott Széchenyi alakja a Kossuthé fölé, s lett nevéből a politikai konszolidáció megalapozását szolgáló program, illetve a lelki konsternáció feloldására hivatott ideológia.

Egyik 1933-ban közölt tanulmányában, amely később is szóba kerül még majd, Makkai Sándor, részint Szekfű Gyula gondolatmenetét követve, áttekintette a Széchenyi-kultusz dagályainak és apályainak 1848–49 óta egymást követő változásait, s megállapította, hogy századunk elején, a nemzeti önelégültség és a liberalizmus problémátlan derülátása közepette a magyar történelmi tudatban Széchenyi István alakja szoborrá, fenntartás nélkül tisztelt, ünnepi áhítattal emlegetett, ám egyébként élettelen idolummá merevedett. De aztán minden következményével együtt hirtelen az országra szakadt 1918–19 tragédiája, s a nagy összeomlás robajában Széchenyi szobra is megrázkódik. „Egyszerre rettenetesen elevenné lesz. »Szólamai«, »szóvirágai«, »egyoldalúságai« borzasztó reálissá tüzesednek. A nemzethalál, a »teljes felbomlás« kikacagott és vétkes könnyelműségnek bélyegzett vad próféciai fölmerednek a nemzet előtt [...]» Széchenyi „a saját hamis kultuszának művirágain taposva beledobban nemzete

rémült szívébe.”⁷ Ám az úgynevezett „boldog békeidők” nemzedéke még Trianon után sem akart hinni Széchenyinek — állapítja meg Makkai. A millenniumi éra továbbéltó mentalitása miatt nem tudta belátni, hogy ami a nemzettel történt, azért maga a nemzet is felelős. Azzal a meggyőződéssel gyászolta az ország megcsönkulását, hogy „véletlen, külsődleges, végzetes erő-összeütközéseknek” vált áldozatává „az igaz, a jó, az ártatlan magyar nemzet”. A Széchenyitől oly keményen ostorozott nemzeti fogyatkozásokról, a Nagy Parlag ezerféle „égig erő giz-gaz”-áról továbbra sem akart hallani. Megpróbálta Széchenyit visszaparancsolni szoborrá. Csakhogy ez most már nem sikerült neki. A történelmi kataklizma nyomán ugyanis a nemzet jövőjét munkáló társadalmi rétegekben mindinkább gyökeret vert a kritikai magyarság szemlélet, s ehhez kapcsolódva új tartalmú Széchenyi-kultusz honosodott meg. A *Hitel* szerzőjének szellemi redivivusát, a magyarságtól őszinte önvizsgálatot követelő Széchenyi fölfedezését a nemzet fennmaradásának végső nagy kérdése motiválta — írja Makkai. Az a döbbenetes felismerés húzódott meg a háttérben — újra csak Makkait idézzük —, hogy „ha Széchenyi sötét próféciai még egyszer kénytelenek lesznek megvalósulni, akkor nincs többé magyar jövő”⁸.

Amit Makkai Sándor az első világháborút követő esztendőök magyarországi Széchenyi-kultuszával kapcsolatosan 1933-ban esszéisztikus megközelítésben és emelkedett-alanyias stílusban elmondott, azt közel háromnegyed évszázad távlatából a mai esztétörténeti irodalom némileg másképpen tárgyalja és értékeli. Egyértelműen megállapítható, hogy a húszas évek elején Széchenyi neve egy fölöttébb sokrétű ideologizációs folyamat alapvető kellékeként került a magyar szellemi élet középpontjába: az ország talpraállításán fáradozó s a bethleni konszolidációban érvényre jutó konzervatív reformizmus igyekezett Széchenyi igéiből világnézeti bázist teremteni magának. Az a társadalmi-politikai törekvés épített Széchenyi tettei és kezdeményezései köré átfogó nemzeti ideológiát, amely keresvén az ország számára a válságból való kivezető utat, azt egy higgadt és körültekintő antiliberális retardációban, az úgynevezett „keresztény európai szellemhez” és „a hagyományos magyar értékekhez” való visszatérésben vélte megtalálni. Számára a Széchenyi nevében szorgalmazott kritikai nemzetszemlélet voltaképpen a XIX. században meghonosodó s a magyarságra nézve — úgymond — semmi jót nem hozó liberalizmus és szabadelvűség bírálatát jelentette.

Ennek az ideológiának a megalapozásában, közelebbről pedig Széchenyinek a keresztény konzervatív reformizmus és a „spirituális magyarság” képviselőjévé való átstilizálásában köztudomásúlag a korszak mindmáig legnagyobb hatású történetírója, Szekfű Gyula játszott a vezető szerepet. Szekfű 1920-ban kiadott nevezetes műve, a *Három nemzedék* nemcsak a magyar historiográfia Széchenyi-szemléletét határozta meg mintegy másfél évtizedig, hanem egy időre úgyszólván az egész magyar szellemi élet fejlődésének irányt szabott.

Szekfű Gyula történetírói munkásságáról eddig is sokat vitatkoztak, s bizonyára ezután is sokat fognak még vitatkozni a szakemberek. Bárki bármiként értékelje is a munkásságát, azt tiszta lelkiismerettel senki kétségbe nem vonhatja, hogy a huszadik század egyik legnagyobb magyar történésze volt. A magabiztos szaktudás és a lenyűgöző forrásismeret olyan szintetizáló látásmóddal s a száraz adatok átszemléltetésének olyan művészi képességével társult nála, amelyenről kevés historikus esetében beszélhetünk. A

⁷ Makkai Sándor: *Harc a „szobor” ellen*. EH. VI(1933). 3. sz. 150. Kötetben Makkai Sándor: *Az élet kérdezett*. Tanulmányok I. Bp. 1935. 85.

⁸ Uő, kötetben 85—86.

Három nemzedék az első világháború utáni magyar szellemi kultúra egyik legfontosabb és legjellegzetesebb produktuma volt. A konszolidáció éveinek magyar szellemi életéből szinte semmit sem érthet meg az, aki figyelmen kívül hagyja ennek a hatalmas ismeretanyagra támaszkodó s publicisztikai lendülettel megírt munkának a kortársakra gyakorolt rendkívül nagy hatását.

A *Három nemzedék* tagadhatatlanul szubjektivitásból született: az a hangulat csapódott le benne, amely a háborús összeomlást és az ország nagy megszárgattatását követően a katasztrófa okain tünődő s a talpraállás lehetőségein gondolkodó értelmiségiek egy részét, a politizálást felelősségteljes dologként kezelő közügyi konzervativizmust jellemezte. Kosáry Domokos egyik régebbi megfogalmazása szerint Szekfű Gyula munkája „Széchenyi kínzó és tisztító erejű kritikájának új alkalmazását jelentette”⁹. Glatz Ferenc friss keletű értelmezése szerint pedig a *Három nemzedék*, kiváltképpen a könyv Széchenyiről szóló része „egy lelki békétlenségben élő író” műve volt.¹⁰

Szekfű munkájának az a — nézetünk szerint minden elemében hamis, sőt már a logikai premisszáit tekintve is félrevezető — tétel állott a középpontjában, hogy a reformkortól kezdve az 1848—49-es forradalmon és a kiegyezésen át el egészen az első világháborúig a magyarság története folyamatos hanyatlást mutat. Az 1867-es kiegyezés után — Szekfű szerint — különösen szembeszökővé vált a dekadencia, aminek aztán szükségképpen nemzeti tragédiába kellett torkollnia. Szekfű nem hisz a társadalomfejlődés polgári modelljében, megkérdőjelezi a haladás gondolatát, s határozottan elveti a liberális állami berendezkedés eszményét. Különösen kemény elmarasztaló szavakat használ a magyar liberalizmus, a kiegyezés évtizedeiben létrejövő gazdasági és politikai struktúrák értékelésekor. A vádjai e tekintetben a köré a gondolat köré csoportosulnak, hogy a szabadverseny játékszabályaihoz igazodván, a XIX. század második felének liberális állama a polgárság nélküli magyar társadalmat kiszolgáltatottá tette s a magyar embert magára hagyta, amikor annak védelemre lett volna szüksége. Ebből a gondolatból kiindulva ítél meg Szekfű csaknem mindent, ami a századforduló Magyarországon gazdasági, politikai és művelődési téren történt vagy lejátszódott, kezdve a magyar nagyvárosi kultúra kialakulásával s el egészen a zsidó asszimiláció kérdéséig.

Ezt az itt vázolt társadalomértelmezést és történelmi koncepciót hivatott aláboltozni a *Három nemzedékben* Széchenyi István megidézése. A keresztény konzervatív reformizmus szellemében végzett céltudatos országszervező munka, a politikai szélsőségek indulatteli logikáját és a haszonelvű burzsoázia hideg racionalitását egyként elutasító nemzetépítő tevékenység számára próbált Szekfű ideológiát alkotni, s ehhez volt szüksége — nem „a legnagyobb magyar”, hanem — „a leghívebb magyar” alakjára. Széchenyivel indít a *Három nemzedék* első, 1920-as kiadásának már a bevezetése is: arra hívja fel itt Szekfű az olvasóját, hogy „vesse le, ha még vannak, illúzióit, s próbáljon meg velem együtt a Széchenyi Istvántól annyit sürgetett nemzeti önismeret útjára lépni”. Szembe kell nézni őszintén a valósággal, még ha esetleg fájó is az — folytatja Szekfű —, mert „nemzeti csapások idején nincs más honszeretet, mint az önismeret”¹¹. Persze ez az „önismeret”, mint már jeleztük, Szekfű számára elsősorban a XIX. század második felének és századunk elejének társadalmi-politikai „tévelygéseivel”, a „gyeplőtlen liberalizmussal” és az „üresjáratú szabadelvűséggel” való leszámolást jelentette. A kiegyezés korának

⁹ Kosáry Domokos: *A történetíró*. Magyar Szemle 1943. 5. sz. 236.

¹⁰ Glatz Ferenc: *Három nemzedék története a hetedik nemzedék szemével*. Előszó a *Három nemzedék és ami utána következik* 1989-es reprint kiadásához. XV.

¹¹ Szekfű Gyula: *Három nemzedék. Egy hanyatló kor története*. Bp. 1920.

vezető politikusait és literátus tollforgatók sok mindenért elmarasztalja Szekfű, de leginkább talán azért, mert — úgymond — meghamisították, a maguk közéleti látásmódjához igazították Széchenyit: liberális reformert csináltak belőle. Figyelmen kívül hagyták azt a hatalmas szakadékot, amely Széchenyit és Kossuthot, illetve az általuk képviselt közügyi éthoszt és társadalmi gyakorlatot elválasztotta egymástól. „Két jelesünket — írja Szekfű — a weimari Goethe—Schiller szobor hasonlatosságára, baráti kézfogásban ábrázolták, minek egyszerű következménye lőn, hogy sem egyiket, sem másikat maga valóságában nem ismerte közönségünk.” Az igazság az — szögezi le a *Három nemzedék* írója —, hogy Széchenyi „diametrálisan ellenkezője volt annak, minőnek a hanyatló kor, saját lelkiismeretének elaltatására, elképzelte”¹². Konzervatív reformer volt Széchenyi, a katolikus univerzalizmus és az európai keresztény-germán szellemiség reprezentánsa, ám egyszersmind „a leghívebb magyar”, aki — miközben a társadalom megújulásáért dolgozott —, „a magyar talajt soha el nem vesztí lábai alól” — állapítja meg Szekfű. Majd így folytatja: „Ő nem a viszonyokat, nem az alkotmányt, a politikai és gazdasági berendezkedést óhajtá megváltoztatni, tehát nem az objektív, külsőleges, kézzel tapintható magyar világot, hanem a lelkieket, a magyarság egész belső szubjektív világát. Reformmunkája elsősorban az egyes magyar lelki diszpozícióinak megjavítására s ezáltal az egyedekből kialakuló nemzeti lélek megnemesítésére irányul.”¹³ „Az ő rendszere csak időnként, tünetileg, a körülményekhez simultán látszott gazdasági, politikai, magánjogi, kereskedelmi reformnak, holott mindezen pozitívumok csak külső formái, változó öltöneyei valának az állandó erkölcsi gondolatnak.”¹⁴ Midőn Széchenyi a Nagy Parlagra ostromozza, voltaképpen a Nemzeti Erény kialakításán fáradozik. „A nemzeti vétkek ellentéte, a nemzeti erény a cél, melyet ő szédítő magasságban, a lelki élet erkölcsi régióiban helyez el, mérhetetlen távol a kiindulóponttól, a Nagy Parlagtól.”¹⁵

Még hosszasan lehetne folytatni a *Három nemzedék* szemléleti jellemzőinek és a hozzájuk kapcsolódó Széchenyi-értelmezésnek a bemutatását, s ugyancsak hosszasan el lehetne időzni Szekfű Gyula történelemfelfogásának bírálatánál is, de már az eddigi fejtegetéseinkkel is jócskán kiléptünk a tanulmányunk címében megjelölt tematikai keretek közül. Elengedhetetlenül szükség volt azonban erre, mert csak az egyetemes magyar művelődés általános mozgásfolyamataival egybevetve érthetjük meg igazán az erdélyi magyar kultúra sajátosságait. Szekfű áttetszően ideologikus célzatú Széchenyi-ábrázolásának, illetve a húszas évek magyarországi Széchenyi-kultuszának ismertetése a két világháború közötti erdélyi magyar Széchenyi-recepció eszmetörténeti összefüggéseit hivatott kitapinthatóvá tenni.

Visszatérve dolgozatunk tulajdonképpeni tárgyához, mindenekelőtt azt kell megállapítanunk, hogy a kisebbségi életalapozás évtizedében Szekfű Gyula Széchenyi-szemléletének és a hozzá kapcsolódó közügyi értékmagatartásnak az erdélyi magyarság körében nem volt számottevő hatása. A háború pusztítása, a forradalmak felviharzása és a trianoni trauma nyomán kialakuló magyarországi Széchenyi-kultusznak a húszas évek Erdélyében nemigen voltak követői. A nemzeti tragédia okozta bűnultságból viszonylag hamar magához térő erdélyi magyarság figyelmét más gondok és más feladatok kötötték le: ki kellett építenie a kisebbségi élet számára nélkülözhetetlen társadalmi infrastruktúrákat, politikai, gazdasági és művelődési téren egyaránt új intézményeket kellett létre-

¹² I.m. 25.

¹³ I.m. 32.

¹⁴ I.m. 41.

¹⁵ I.m. 33.

hoznia. A polgári-plebejus és októbrista értelmiségiek, akik e rendkívül nehéz és nem kevés áldozatot követelő munkában élenjáró szerepet vállaltak, az 1919 utáni magyarországi politikai fejleményeket fenntartással vagy éppenséggel ellenszenvvel szemlélték, s a velük összefüggő szellemi-ideologizációs törekvéseket is elutasították. Az októbristák inkább Kossuthot idézték, semmint Széchenyit, a transzilvanisták pedig Cserei Mihályra és Apor Péterre, Apáczai Csere Jánosra és Misztótfalusi Kis Miklósrá, valamint az önálló Erdély hajdanvolt nagy fejedelmeire, Bethlen Gáborra és a Rákócziakra hivatkoztak közügyi eszmefuttatásaikban. A konzervatív rétegek sem törődtek különösebben „Széchenyi igéivel”. Szemléletükben a Szekfűtől oly szenvedélyesen bírált liberális korszakhoz kötődtek, annak értékpreferenciáit és mentalitásstruktúráit hordozták magukban, idegen és elfogadhatatlan volt számukra a *Három nemzedék* megközelítésmódja.

Mindez persze korántsem azt jelenti, hogy a kisebbségi életalapozás gondjaival küszködve, az erdélyi magyar kultúra nem vett tudomást a húszas években Szekfű Gyula tevékenységéről, vagy hogy Széchenyi alakja ez időben teljesen kihullott az erdélyi magyarság történeti tudatából. Szó sincs ilyesmiről. Noha 1919 után Erdély hosszú évekre szigorú szellemi vesztegár alá került, s a magyarországi könyveket és sajtókiadványokat az új hatalom egyáltalán nem engedte át a határon, az erdélyi magyar írástudók igyekeztek mégis számon tartani mindent, ami az anyaország kultúrájában történt. Rendszerint azokat a szellemi-kulturális megvalósításokat és művelődéspolitikai törekvéseket is regisztrálták, amelyekkel nem tudtak egyetérteni. Szekfű Gyula történetírói működését az erdélyi magyar tudományosság, a céhbeliek szűkebb rétege úgyszólván kötelességszerűen figyelemmel kísérte, de az értelmiség szélesebb tábora is odafigyelt rá. Szekfű 1924-ben kiadott *Történetpolitikai tanulmányok* című gyűjteményes kötetéről, amely a *Három nemzedék* néhány alaptételét fogalmazta újra sarkított formában, terjedelmes kritikai ismertetést közölt a Magyar Kisebbség¹⁶. Az 1926-ban megjelentetett, sok szempontból úttörő jelentőségű *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez* című Szekfű-munkából hosszú részletet is közölt Jakabffy Elemér folyóirata.¹⁷ Ez utóbbi munkát a György Lajos szerkesztette Erdélyi Irodalmi Szemle mindjárt a megjelenése után ugyancsak kimerítően ismertette és méltatta.¹⁸ Hangsúlyoznunk kell, hogy a pozitív méltatások elsősorban a szaktörténész Szekfű Gyulának, a lenyűgözően sokat tudó és megejtően szépen író historikusnak szóltak. Az ideológus Szekfűvel nemigen törődtek, vagy fenntartással viszonyultak hozzá. Jellemzőnek érezzük e tekintetben a Magyar Kisebbség 1924. évi utolsó számának a *Történetpolitikai tanulmányok* kapcsán megfogalmazott következő mondatát: „Mi, akik a képet, melyet a szerző a trianoni Magyarország társadalmi alakulatáról történeti valósággal, finom szociológiai érzéssel elibénk rajzol, a távolból nézzük, akik a társadalmi eszmék eme tusáját azok hatókörén kívül, a magunk szűkös kisebbségi páholyából megvesztegethetetlenül szemléljük s ítéletünket [...] elfogulatlanul formulázzuk — kétkedő meg nem értéssel állunk a zárókövetkeztetések előtt.”¹⁹

Amiként a húszas évek erdélyi magyar kultúrájában Szekfű Gyula értékelésekor elkülönült egymástól a szakembernek kijáró elismerés és az antiliberális retardáció

¹⁶ (- rom.): Szekfű Gyula: *Történetpolitikai tanulmányok*. MK. III(1924). 24. sz. 979—982.

¹⁷ Az erdélyi államnyelv kifejlődése. Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848*. MK. V(1926). 17. sz. 637—642.

¹⁸ Apor Péter: Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790—1848*. Erdélyi Irodalom Szemle (a továbbiakban: EISz) III(1926). 201—206.

¹⁹ MK. III(1924). 24. sz. 981.

ideológusától való idegenkedés, azonképpen a korszak erdélyi magyar Széchenyi-irodalmában is sajátos szemléleti kettősség figyelhető meg. Eszmetörténeti összefüggéseiben vizsgálva, illetve az egyetemes magyar szellemi műveltség egykori törekvéstendenciáival összevetve kisebbségi kultúránkat, arra a megállapításra jutunk, hogy az első világháborút követő évtized ideologikus fogantatású Széchenyi-divatja elkerülte Erdélyt. Mint már fentebb is mondtuk, nem hullott ugyan ki Széchenyi alakja az erdélyi magyar történeti emlékezetből, de Erdélyben jóval kevesebbet s merőben más megközelítésben foglalkoztak vele, mint Magyarországon. Ami Erdélyben a húszas években Széchenyiről megjelent, azt elsősorban a nemzeti történelem minden nagyjának kijáró tisztelet, nem pedig valamilyen ideológiateremtő szándék diktálta. Széchenyi eszméinek aktuálpolitikai-ideológiai megpörgetésére, ami Szekfű Gyula *Három nemzedéke* nyomán a bethleni konszolidáció időszakában Magyarország szellemi kultúrájának egyik jellemző vonásává vált, a húszas évek Erdélyében nemigen találunk példát. Volt ugyan Erdélyben is hasonló megpörgetés, de az más történelmi nagyságokhoz, a közösségi géniusz más reprezentánsaihoz kapcsolódott. A múltbeli események normatív megjelenítése, az elődök tetteinek és törekvéseinek a jelen feladataival való szembesítése itt más módon és más mércék alapján történt. Valahogy úgy, ahogyan azt Kristóf György egyik 1929-es írása, pontosabban az írás címének Tompa Mihálytól kölcsönzött sajátságos metonímiája példázta. *Erdély Széchenyi Istvánja* — ezt jegyezte címként az Erdélyi Irodalmi Szemlében közölt tanulmánya fölé Kristóf György —, a tanulmányában pedig a XIX. századi Erdély nagy mindenesének, az Erdélyi Múzeum-Egyesület alapítójának, gróf Mikó Imrének a tevékenységét méltatta.²⁰

Az elmondottak alkalmasint azt is érthetővé teszik, hogy a vizsgált időszak erdélyi magyar sajtójában — ide értve a tudományos kiadványokat is — a Széchenyivel foglalkozó írások miért csak egy-két jubileumi alkalom kapcsán szaporodtak meg. Főként az első reformországgyűlés megnyitásának, Széchenyi közéleti fellépésének és a Magyar Tudományos Akadémia megalapításának 100. évfordulója alkalmából fordult a „legnagyobb magyar” alakja és szellemi öröksége felé a közösségi érdeklődés. 1925-ben jött volt el a centenáriuma annak, hogy a hosszas huzavona után összehívott magyar országgyűlés 1825. október 12-i ülésén egy huszár kapitányi egyenruhát viselő, eladdig a közélet színpadán egyáltalán nem szereplő s magyarul akkor még eléggé gyatrán beszélő főúr azzal lepte meg méltóságviselő társait, hogy magyar nyelven szólalt fel, s pártját fogta az alsótábla ellenzéki javaslatainak. Rendkívüli dolog volt ez, mert korábban évszázadok óta nem hangzott el magyar szó a főrendi tábla ülésein. S ugyanez a huszár kapitány két héttel később, 1825. november 3-án, amikor a rendek egyik vezérszónoka, felsőbükk Nagy Pál, a nyelv nemzetfenntartó szerepéről beszélvén, fölszólította a jelenlévőket, hogy annak ápolását anyagi áldozatokkal is segítsék elő, azonnal egyévi jövedelmét ajánlotta fel — összesen mintegy 60 ezer forintot — egy alapítandó tudós társaság céljaira. Példáját mások is követték. Így rövidesen negyedmillió forintnyi adomány gyűlt össze, s az országgyűlés külön törvénycikket fogadott el a Magyar Tudományos Akadémia létrehozására.²¹

Ismételjük: mindennek 1925-ben volt a 100. évfordulója, s az erdélyi magyar szellemiség, amely a maga megkülönböztető sajátságait hangsúlyozva is az egyetemes magyar szellemiség elszakíthatatlan részének s az egész kárpát-medencei magyar

²⁰ Kristóf György: *Erdély Széchenyi Istvánja*. EISz. VI(1929), 328—337.

²¹ L. Hóman Bálint—Szekfű Gyula: *Magyar történet V.* Írta Szekfű Gyula. Bp. 1936. 262.; Barta István: *A Széchenyi-kérdés. Előszó Széchenyi István válogatott írásaihoz*. Bp. 1959. 9.

történelem teljes jogú társörökösének tekintette magát, igyekezett méltó módon adózni Széchenyi emlékezetének. Több centenáriumi cikk, múltidéző írás jelent meg ez alkalomból az egykori magyar sajtókiadványokban, s néhány igényesebb tanulmány is napvilágot látott. Csaknem általános jellemzőjük volt e cikkeknek és tanulmányoknak a szemléleti visszafogottság, a nagy fesztávú általánosításokat kerülő, higgadt, analitikus megközelítésmód és a történetiség elvének messzemenő respektálása. Nézetünk szerint korántsem csak a kisebbségi helyzettel összefüggő publikációs körülmények készítették szordínós hangvételeire a cikkírókat és a tanulmányok szerzőit: az a különbség ragadható meg itt, amely a húszas évek erdélyi magyar Széchenyi-szemléletét az egykori magyarországi Széchenyi-kultusztól elválasztotta.

Emeljünk ki egyet-kettőt az említett többszörös Széchenyi-évforduló kapcsán publikált fontosabb és jellemzőbb írások közül.

Az Erdélyi Irodalmi Szemle 1925. évi első számában jelent meg Borbély Istvánnak, a kolozsvári unitárius kollégium egykori kiváló tanárának, a jeles irodalomtörténésznek és irodalomszervezőnek az ünnepi cikke *Gróf Széchenyi István* címmel és a következő alcímmel — az ezópusi nyelv itt talán már valóban kényszerűséget fejez ki, a kisebbségi megnyilatkozásokat körülpaláncoló cenzúra szigoráról s egyszersmind annak ostobaságáról tanúskodik —: *Az 1825-ik év eseményeinek centenáriuma alkalmából*. Szolid, tárgyilagosságra törekvő írás, a pozitívizmus tudományeszménye szabja meg a gondolatmenetét. Elsősorban a *homo oeconomicus* Széchenyi Istvánt mutatja be, a gyakorlati kezdeményezések emberét, aki a nemzeti felemelkedés alapját és legfőbb feltételét a gazdasági előrehaladásban látta. Érzékeltetendő Borbély István cikkének tartalmát és szemléletét, úgy hisszük, elégséges lesz néhány sort idéznünk belőle. Így mutatja be Széchenyi gazdaságpolitikai elképzeléseit: „Reformtörekvéseinek középponti célja az ország iparának kifejlesztése volt. Azonban a helyes iparfejlesztő politikát okszerű nemzetgazdászatnak, tehát egyrészt földművelésnek és állattenyésztésnek, másfelől hitelképesen rendezett pénzügynek kell megelőznie és a közbiztonság jogrendjén álló kereskedelemnek kell követnie. Ennélfogva az iparpolitikának s rajta keresztül a nemzeti haladásnak [olyan] programja van, melyben nemcsak a *mi*, hanem a *miként* is alapvető fontosságú, mi több, a cél elérése egyenesen a helyesen megválasztott s az okosan betartott módszertől függ.”²²

Balogh Artúr tolla alól került ki az a másik, Széchenyit idéző évfordulós írás, amelyet érdemesnek tartunk a feledés homályából kiemelni. Az első világháború utáni erdélyi magyar közélet neves képviselője, a kisebbségjog európai viszonylatban is nagyra becsült egykori szakértője az Erdélyi Irodalmi Társaság 1925. december 6-i ülésén *Széchenyi emlékezete* címmel terjedelmes tanulmányt olvasott fel, melyet aztán nem sokkal később az Erdélyi Irodalmi Szemle nyomtatásban is leközzölt.²³ Nézetünk szerint valahány írás közül, ami a húszas években Erdélyben Széchenyiről megjelent, a Balogh Artúré mondható a legigényesebbnek. Kiegyensúlyozott és tárgyilagosságra törekvő elemzést nyújt, s igyekszik a maga sokrétűségében bemutatni Széchenyi tevékenységét. Tanulmányának igényes voltát mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy a fejtegetéseivel és következtetéseivel nagyrészt a mai olvasó is maradéktalanul egyetérthet.

²² Borbély István: *Gróf Széchenyi István. — Az 1825-ik év eseményeinek centenáriuma alkalmából*. EISz. LVII(1925). 1.

²³ Balogh Artúr: *Széchenyi emlékezete*. EISz. LVII(1925). 393—410. Tanulmányát Balogh Artúr később — részint bővítve, részint pedig átdolgozva — köteté formálta: *Széchenyi István*. Cluj-Kolozsvár 1936. (A Magyar Nép Könyvtára).

Balogh Artúr ki nem mondottan bár, de egyértelműen szembehelyezkedik azzal az inkább publicisztikai fogantatással, de a szellemtörténeti irányzat révén a tudományosságba is beszüremelő állásponttal, mely szerint Széchenyiben „minden magyar sorskérdés időtlen megválaszolóját” kell látnunk. Már a tanulmánya bevezető soraiban leszögezi, hogy Széchenyi, s mindaz, ami az ő nevéhez kapcsolódott, sajtóságon a XIX. század első felének magyar történelmét reprezentálta. „Csak abban a korban, csak a magyar társadalomnak ama viszonyai között lehetett azzá, amivé lett” — írja érezhetően polemikus élel Balogh Artúr, majd a megállapítását így nyomatékosítja: „Az a kor kellett, hogy nemzetének prófétája, megváltást hirdetője, az ígéret földjét megmutatója legyen. Azok a viszonyok kellettek, hogy a »legnagyobb magyar« legyen.”²⁴

Széchenyi közügyi szemléletét és közösségi-közéleti tevékenységét taglalva, Balogh Artúr erőteljesen aláhúzza — s ebben is felfedezhető némi polemikus szándék —, hogy a nagy reformer nemzeti megújulásprogramja a társadalmi szervezet minden szféráját egyformán átfogta, az anyagi és erkölcsi, a gazdasági és művelődésbeli modernizáció követelményeit egyként szem előtt tartotta. Hasonló határozottsággal emeli ki Balogh Artúr a nemzetinek és az általános emberinek a szerves összefonódását is Széchenyi világlátásában. Alkalmassint nem lesz érdektelen és tanulságok nélkül való szó szerint idéznünk, hogy a magyarság reformkori magára találása, illetve a magyar nemzeti fejlődés XIX. századi nekilendülése szemszögéből miként határozza meg Balogh Artúr — túl a kézzelfogható közéleti érdemeken — Széchenyi jelentőségét. „Nagy jelentősége mindenekelőtt abban áll — írja —, hogy ő rázta fel a magyar nemzetet abból a dicső múltból táplálkozó optimista illúzióból, amely azt hitte, hogy ha eddig el nem pusztult annyi vész és megpróbáltatás után a magyar, eddigi állapotában is képes lesz megállni helyét ezután is. Ő rázta fel abból a tévhitből, hogy szellemileg és anyagilag egyaránt hátramaradás, káros intézmények nevetséges magasztalása, kis privilégiumok bálványozása mellett a jövőben is meg lehet élni.”²⁵ Fölsimerte és következetesen hirdette, hogy „a magyar nemzetnek is korszerűen át kell alakulnia, ha fenn akar maradni...”²⁶

Ha valaki a kimerítő teljesség igényével próbálná számba venni a húszas évek erdélyi magyar Széchenyi-irodalmát, az még több más cikket, tanulmányt, múltidéző eszmefuttatást cédlázhatna ki az egykori sajtóból, sőt néhány írói-költői alkotást is fölleltározhatna a témában. Kezdve a történész és irodalomtudós Bitay Árpáddal, aki a szóban forgó időszakban mintegy féltucatnyi cikkben foglalkozott Széchenyi alakjával és tevékenységével, igyekezőn összekalászkodni minden apró adatot, ami a *Hitel*, a *Világ* és a *Stádium* eszméinek XIX. századi román recepciójáról, illetve Széchenyinek a román szellemiségben való jelenlétéről tanúskodik²⁷, el egészen a gyulafehérvári Majláth-főgimnázium egykori tizenhét esztendő diákjáig, aki — ma már nem szívesen ejtjük ki a nevét — a Pásztortűz 1925. március 8-i számában csikorgó klapanciákban adózott a „legnagyobb magyar” emlékezetének²⁸, jó néhány szerző szerepelhetne egy exhaustív igénytel összeállított Széchenyi-bibliográfiában. Jelen dolgozatunk keretei között azonban

²⁴ I.m. 393.

²⁵ I.m. 395—396.

²⁶ I.m. 396.

²⁷ Bitay Árpád: *Gróf Széchenyi Istvánnak és apjának híre és egykorú ismertetése Romániában*. EISz. I(1924). 136—141.; *Széchenyi [!] és a románok*. Pásztortűz (a továbbiakban: Pt) XI(1925). 475—476.; *Az első román folyóirat Széchenyi Istvánról*. E. 1926. 171. sz.; *Román dicsőítő írás és vers a Széchenyiekről 1829-ből*. EISz. V(1928). 84—98.; *Még egy román kortárs magasztaló megemlékezése Széchenyi Istvánról*. Uo. VI(1929). 105—106.

²⁸ Bányai László: *Széchenyihez*. Pt. XI(1925). 85.

nyilván nem lehet célunk a húszas évek teljes erdélyi Széchenyi-irodalmának a föllajstromozása. Erre itt nincs is szükség. Úgy véljük, az említett cikkek és tanulmányok, illetve a belőlük kiemelt gondolatok is elégségesen igazolják azt a megállapításunkat, hogy amit Erdélyben az 1918—19 utáni első évtizedben Széchenyiről írtak, azt — ellentétben a bethleni konszolidáció Magyarországgal — nem valamilyen programalkotó törekvés vagy ideológiai útkeresés diktálta, hanem a múlt nagyjainak természetszerűen kijáró tisztelet. Megfelelő támpontot kínálnak e cikkek és tanulmányok ahhoz is, hogy áttekinthessük azokat a gyökeres változásokat, amelyeket a Széchenyi szellemi örökségéhez való viszonyulás tekintetében a harmincas évek hoztak magukkal.

Ezen a ponton visszaérkeztünk oda, ahonnan László Dezső *Akarom: tisztán lássatok* című, 1933-ban közzétett könyvecskéjének a felemlítésével elindultunk. Mint tanulmányunk elején már mondtuk, a húszas-harmincas évek fordulóján Széchenyi eszmei öröksége az eleven erdélyi magyar szellemi élet középpontjába került, s az egykori I fiatal értelmiség egy része belőle kiindulva próbált politikai-világnézeti paradigmát alkotni magának. A nagy gazdasági válság ezerféle feszültségtől terhes időszakában s az utána következő esztendőkből, amikor az erdélyi magyarság soraiban is mélyreható polarizálódás ment végbe s többszörös nemzedéki szembenállás szabdalta részekre a kisebbségi társadalmat, Széchenyi invokációja formálisan olyasféle szerephez jutott Erdélyben — ezt is megállapítottuk már —, amilyent Magyarországon a bethleni konszolidáció első napjaitól kezdve játszott. A *Hitel* reformprogramjára való visszatekintés, Széchenyi eszméinek és akarásainak megidézése a harmincas évek erdélyi magyar szellemiségében ideológiai tartalmat s részint aktuálpolitikai jelentést kapott, egymással szemben álló társadalmi törekvések ütköztető tényezőjévé vált.

Vázlatosan ugyan, de szóltunk már az előzőekben azokról az eszme- és társadalomtörténeti körülményekről, amelyek Széchenyi erdélyi utóéletében a jelzett fordulatot előidéztek. Itt még arra a kérdésre kell válaszolnunk, hogy kinek a munkásságához vagy milyen szellemi-világnézeti tömörülés tevékenységéhez köthető Széchenyi fölfedezése és közügyi éthoszána követendő példaképpé való avatása. E kérdés kapcsán pedig először azt a vélekedést kell megvizsgálnunk, mely szerint az addig járt kisebbségi-közéleti út! sehová sem vezető jellegére rádöbbenő s művelődési téren is válságjelenségekkel küszködő erdélyi magyar társadalom Széchenyi felé való fordulását Makkai Sándor kezdeményezte, mégpedig a *Magunk revíziója* című 1931-ben kiadott könyvével és az Erdélyi Helikonban közölt, fentebb már többször idézett 1933-as tanulmányával. Pongrácz Kálmán, aki egykor maga is ahhoz a fiatal értelmiségi csoportosuláshoz tartozott, amely Széchenyi nevét a zászlajára írta, úgy fogalmazott, hogy Makkai volt az, aki „Széchenyi keresztény-nyugatmagyar-európai szemléletét” úgy, ahogyan az Szekfű Gyula és követői tollán megfogalmazódott, „népi és transylván szellemmel” átültette „keletmagyar-protesztáns környezetbe”.²⁹

Az erdélyi magyar eszmetörténeti irodalom sok nagy adóssága közé tartozik többek között az is, hogy mind ez idáig nem foglalkozott kellőképpen Makkai Sándor elméletbölcséleti munkásságával. Különösen hiányolandó az, hogy mindmáig nem került sor a *Magunk revíziójának* alapos és körültekintő, a mű keletkezésének körülményeit, világnézeti eredőit és ideológiai filiációit egyként szem előtt tartó elemzésére. Pedig e mű köztudomásúlag a két világháború közötti erdélyi magyar szellemi kultúra egyik legtöbbit

²⁹ Pongrácz Kálmán: *A népi és európai gondolat*. *Hitel* (a továbbiakban: H) 1936. 2. sz. 127. Ugyanezt a gondolatot Pongrácz egy másik írásában is kifejti: *Kelet és Nyugat az ifjúsági gondolatban*. *Magyar Szemle* 1935. 4. sz. 331—341.

emlegetett, a harmincas évek útkereső fiatal értelmiségére kiváltképpen erőteljesen ható alkotása volt.

Makkai munkájának részletes taglalásáról természetesen itt sem lehet szó. E helyütt — mint jeleztük — csak arra a kérdésre kívánunk válaszolni, hogy az erdélyi Széchenyi-szemléletben bekövetkezett változás mennyiben kapcsolható a *Magunk revíziójának* megjelenéséhez. Azt kell tehát megnéznünk, hogy Makkai művében milyen mértékben volt jelen Széchenyi eszmevilága vagy annak Szekfű-féle ideologikus interpretációja.

Nos, nézetünk szerint tagadhatatlan, hogy Makkai mondanivalóját jelentős részben Széchenyi inspirálta, s kétséget kizáróan megállapítható az is, hogy elemzéseiben helyenként Szekfű Gyula okfejtéseihez igazodott. Makkai kemény kritikai hangvételében, a húszas évek erdélyi közügyi viszonyaival és közéleti állapotával kapcsolatos bírálatában ugyanúgy ott érezzük Széchenyi szellemiségét, mint a „Jelki impériumra” vonatkozó felfogásában vagy a magunk hibáiért viselt felelősség vállalásának következetes szorgalmazásában. Mintha egyenest a *Hitel* Széchenyijét parafrazálná Makkai, amikor például azt fejtegeti, hogy az erdélyi magyarságnak, ha fenn kíván maradni, őszintén szembe kell néznie a maga addigi tévedéseivel, s le kell számolnia önnön fogatkozásaival. „Az élet érdekében el kell fogadni azt a szabályt — szögezi le egy helyütt Makkai, s a szavaiból Széchenyi száz évvel korábbi axiómáját véljük kihallani —, [hogy] ami velem történik, annak sohase keressem és sohase fogadjam el külső okát addig, amíg csak egyetlen belső ok is van, ami hozzájárulhatott ahhoz, hogy az a valami megtörténjék.”³⁰

Mindazáltal a *Magunk revíziójába* beépülő Széchenyi-reminiscenciák és a munkában itt-ott fölfedezhető Szekfű-hatás ellenére azt kell mondanunk, hogy az „új tartalmú Széchenyi-kultuszt” nem Makkai honosította meg Erdélyben. A Makkai kezdeményező szerepét valló álláspont szerintünk nem válik elfogadhatóbbá azzal, hogy a *Magunk revíziója* mellé esetleg odahelyezzük bizonyítékként az író-püspök másik említett publikációját, a *Harc a „szobor” ellen* című 1933-as írását is. Ez utóbbinak a szellemi-közügyi érdeklődés Széchenyi felé fordulása tekintetében már pusztán azért sem lehetett úttörő szerepe, mert lényegében csak szemleciikk volt, s mint ilyen, többek között László Dezső jóval korábban megjelent *Akarom: tisztán lássatok* című könyvecskéjéhez fűzött megjegyzéseket.

Széchenyi szellemi örökségét s vele együtt annak Szekfű-féle interpretációját is Erdélyben igazából az 1929—33-as gazdasági világválság idején és az utána következő esztendőkből színre lépő fiatal értelmiségi mozgalmak fedezték fel és emelték be az egykori politikai-világnézeti küzdelmek erőterébe. Azok a nemzedéki csoportosulások véltek Széchenyiben ideológiai támaszra és közéleti példaképre találni, amelyek részint az ifjúság örök radikalizmusától, részint nagyon is jogos elégedetlenségtől hajtva, az addigi kisebbségi politika meddősége és a kisebbségi kultúra ellaposodása miatt lázadozva, valami újat szerettek volna érvényre juttatni Erdélyben. Makkai könyve, a *Magunk revíziója* is végső soron csak annak a társadalmi-politikai légkörnek és szociálpszichológiai atmoszférának volt a kifejeződése, amely a fiatal értelmiség szellemi „pártütését” a harmincas évek első felében előidézte. A könyvnek messzire hullámzó hatása volt az egész egykori erdélyi magyar művelődési életben, s a táborkba szerveződő fiatal értelmiségi nemzedék világnézeti önállósulását is nagymértékben elősegítette, de a Széchenyi-kultusz Erdélyben nem általa született meg. Elsőként, úgy lehet, éppen Makkai

³⁰ Makkai Sándor: *Magunk revíziója*. Kvár 1931. 31—32.

utalt rá, hogy e tekintetben minden érdem és minden esetleges szemrehányás László Dezsőék és Venczel Józsefék nemzedékét, helyesebben mondva a „tisztánlátás” köve- I telményét újrafogalmazó generációs tömörüléseket illeti meg. László Dezső többször is említett könyvecskéjét méltatva, Makkai, miután aláhúzta, mily fontos fejleménynek tartja, hogy immáron „a fiatalok is beálltak a »szobor« elleni harcba”, így fejezte be I eszmeifuttatását: „Ha a magyar ifjúság teszi élővé Széchenyit a maga számára, ez döntő jelentőségű lesz és hatásaiban kiszámíthatatlan áldások forrása.”³¹

A harmincas évek első felének nemzedéki aspirációkkal és általános társadalmi-politikai reformtörekvésekkel egyként fellépő fiatal értelmiségi csoportosulásai közül három olyant emelhetünk ki, amelyek eszmei-ideológiai fogódzókat keresvén maguknak, kisebb-nagyobb mértékben Széchenyi István történeti örökségéhez nyúltak vissza. Az 1930-ban induló *Erdélyi Fiatalok*, a felelős szerkesztőként Koós-Kovács István által jegyzett, de valójában Makkai László és Venczel József által kezdeményezett 1935-ös *Hitel* és annak egy évvel később született féltestvére, az Albrecht Dezső-féle *Hitel* körül szerveződő fiatal értelmiségi csoportosulásokról van szó. Mint ismeretes, nagyon jelentős generációs tömörülések, az egykori erdélyi magyar kulturális és közéleti viszonyok alakulását a maga egészében is befolyásoló szellemi-világnézeti szekértáborok voltak ezek.

Terjedelmes és sokrétű elemzést igényelne annak eldöntése, hogy a jelzett fiatal értelmiségi csoportosulások közül melyik milyen mértékben építette a maga világlátását és közügyi törekvéseit Széchenyire, ki mennyiben ötvözte a „legnagyobb magyar” társadalomfelfogását és nemzetszemléletét másoktól kölcsönzött ideológiákkal, ki miként kapcsolta össze a múlt szellemi örökségét a kisebbségi valóság közvetlenül megélt tapasztalataival. Egy átfogó igénnyel végzett eszmetörténeti vizsgálódásnak feltétlenül válaszolnia kellene arra a kérdésre is, hogy a harmincas évek erdélyi értelmiségi csoportosulásai által elfogadott Széchenyi-értelmezések miként illeszkedtek bele a korszak egyetemes magyar szellemiségébe. Ez utóbbi kérdés kapcsán nyilván óhatatlanul szóba kerülne az a probléma is — a két *Hitel*-csoportosulás esetében semmiképpen sem lehetne kitérni előle —, hogy akik Szekfű Gyula látásmódját tették magukévá, azokat voltaképpen melyik Szekfű Gyula inspirálta: az 1920-as *Három nemzedék* szerzője-e, vagy pedig az, aki 1934-ben a maga eredetileg négy könyvből álló művét egy ötödik könyvvel, az 1919—20 után kialakuló magyar „neobarokk” társadalmi és politikai rendszer rendkívül éles hangú, bizonyos fokig még Szabó Dezsőn is túltevő kritikájával toldotta meg? S mindezek tisztázása után még ott volna az egykori generációs mozgalmak megítélése szemszögéből a legfontosabb kérdés: akik Széchenyi alapvető munkájának, az 1830-ban megjelent *Hitelnek* a címét száz esztendő múltán kölcsönvették és folyóiratcímé avatták, azok mit végeztek az erdélyi magyar kultúrában s mit tettek közéleti téren, egyszóval miként sáfárcodtak Széchenyi szellemi hagyatékával?

Mindezeknek a kérdéseknek a kibontása további tanulmányok sorát, a két világháború közötti erdélyi magyar kultúra és közélet további vizsgálatát követeli meg.

*

³¹ Makkai Sándor: *Harc a „szobor” ellen*. EH. VI(1933). 3. sz. 163. Kötetben Makkai Sándor: *Az élet kérdezett*. Tanulmányok I. Bp. 1935. 103.

Idézzük a tanulmányunkat, s idézzük be. Az 1935-ös *Hitel* beköszöntő számának első oldalán Makkai Sándor *Mi lesz velünk?* című cikkét s Székfü Gyula *Három nemzedék és ami utána következik* című művének egyik igen fontos alfejezetét, nevezetesen a „nagymagyar út „-tal, vagyis az egyenes tartású, tiszta öntudatú, kiművelt, magyarabb magyarság megteremtésével kapcsolatos fejtegetését találta az egykori olvasó. A második lapon jelent meg Juhász István félig-meddig programadó írása, ugyancsak *Hitel* címmel. Ennek első mondatait idézzük. E mondatok nyilván elsősorban a több mint félszázaddal ezelőtti lapindítók helyzetértékelését, létérzetét és intellektuális tájékozódását fejezik ki, s számunkra kissé tán a szövegük is szokatlannak tetszik. Ám ennek ellenére van valami olyasmi bennük, vagy talán inkább mibennünk, a magunk mai közösségi létkörülményeiben található valami olyasmi, ami részben aktualitást kölcsönöz nekik. Ezt írta Juhász István: „Ma Széchenyi-divat tartja uralma alatt a magyar földet. A mi számunkra azonban Széchenyi többet jelent. Saját korának kérdéseivel szembeni állásfoglalása minket, kik ugyanazon folyam: a magyar élet sodrában, az övéhez hasonló korban állunk, tanított, nevelt, kérdéseinket megvilágította. Széchenyi életünknek kiszakíthatatlan részévé lett és gondolkodásunk kiindulási pontjává.

Fájdalmasan és élesen látja meg Széchenyi, hogy a magyarság élete kopár, parlagi, »a halhatatlan lélek« ítélszéke előtt értéktelen, semmi. A nagy Parlag magyarázatát, e roppant süllyedés okait nem kívül keresi: belül, a nemzeti bűnökben találja meg. Széchenyi nemzeti önkritikája így saját helyzetünk öntudatos felismerésére is indít.”³²

³² Juhász István: *Hitel*. H. 1935. 2.